Dorota Samborska-Kukuć*

Cicha bohaterka codzienności. Rzecz o Alojzie Trauguttównie

Alojza Traugutt, the Usual Heroine

Abstract: Alojza Traugutt was a daughter of Romuald Traugutt, the leader of the January Uprising of 1863. However, there is much more to her than just her famous father. As a teacher and speech therapist, she successfully used modern methods of educational psychology. Her legacy was wholly positive; those who knew her remembered her as highly altruistic, a significant asset to the society. The paper focuses on the key points of Alojza Traugutt's biography. It takes recourse to previous accounts of her life, including 'Panna Trau' (Miss Trau), a biographical story penned by Hanna Muszyńska-Hoffmannowa. It mentions reminiscences from the memoirs of Alojza's students and co-workers, a testimony to how special a person she was. Alojza Traugutt was also a poet, though her works were either published anonymously or under a pseudonym. This article attempts to analyse selected poems from the weeklies *Bluszcz* and *Biesiada Literacka*.

Key words: Traugutt Alojza, schools for women.

* Dorota Samborska-Kukuć (ORCID: 0000-0002-1943-6694) – prof. zw. dr hab., kierownik Zakładu Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski Instytutu Filologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Łódzkiego, kontakt: ddsk@wp.pl.

Alojza Trauguttówna, działaczka tajnej oświaty narodowej, jest dla biografów postacią szczególną. Wiedziała o tym Hanna Muszyńska-Hoffmannowa, gdy zdecydowała się napisać opowieść, w centrum której ulokowała pannę Trau¹. Ta wyjątkowość Trauguttówny nie polegała, jak mogłoby się zdawać, jedynie na byciu córką wielkiego Romualda Traugutta, ale na utrwaleniu się w pamięci znających ją ludzi: siostry, przyjaciół, a zwłaszcza jej uczennic, jako osoby niesłychanej dobroci i niesłychanej wrażliwości, istoty skromnej, subtelnej, cichej i niepozornej, lecz obdarzonej potężną mocą sugestywnej stymulacji – miłości do polskiej poezji a przez nią do polskiego ducha zniewolonego carskimi rządzami. Rzadko zdarza się biografowi czytać wspomnienia o takim ładunku pozytywnych emocji; są to reminiscencje żywe i barwne, wydobywane z pamięci czulej, może nawet sentymentalnej, typowej dla retrospektywy afektywnej, a ich kształt dowodzi prawdziwej trwałości horacjańskiej maksymy *non omnis moriar* w tej, najmniej efektownej, nieegocentrycznej odmianie – inspiracyjnego wpływu na innych. Przeczuwała to Eliza Orzeszkowa, czyniąc Alojżę jedną z prototypów postaci Joanny Lipskiej z noweli *A...B...C...*². Warto przypomnieć zatem biografię Trauguttówny, zarówno w wymiarze faktograficznym, jak i mniej suchym, wydobywając jej sylwetkę z memuarystycznych zamyśleń pamiętających ją kobiet.

Nie dysponujemy wieloma dokumentami czy innymi źródłami, które utrwałyby postać Trauguttówny. Zasadnicza pozostaje zbeletryzowana opowieść Muszyńskiej-Hoffmanowej, która z oczywistych powodów musiała podlegać reasumpcji pomocnej przy oddzielaniu faktów od powieściowych fikcji. Nie było to łatwe, ponieważ autorka wskazała jedynie śladowe, ułamkowe źródła, z któ-

- 1 H. Muszyńska-Hoffmannowa, *Panna Trau*, Warszawa 1980; streszczenie tej książki opublikowała autorka w dwu artykułach: *Alo Trauguttówna w Warszawie*, „Stolica”, 34 (1979) nr 4, s. 6–7 oraz *Ostatnie mieszkania Alo*, „Stolica”, 34 (1979) nr 11, s. 6. Mimo iż powieść ta uważana jest za nazbyt sentymentalną i dotyczącą przede wszystkim życia salonowego (J. Rusin, *Człowiek świętego imienia. Legenda Traugutta w piśmiennictwie polskim XIX wieku*, Rzeszów 2002, s. 201), ma ona niemałą wartość poznawczą, jest fugą rozmaitych głosów – zarówno prywatnych i subiektywnych, jak i wydobytych z dokumentacji. Wadą *Panny Trau* jest jednak niewątpliwie brak pogłębienia psychologicznego oraz infantylizacja postaci tytułowej, Muszyńska nie potrafiła wystrzec się pokazania jej jako naiwnej dziewczynki w całym toku opowieści, niezależnie od jej wieku; razi zwłaszcza deminutywizacja języka bohaterki, którym opisuje członków rodziny.
- 2 D. Wawrzykowska-Wierciochowa (*Wysłouchowa*). *Opowieść biograficzna*, Warszawa 1975, s. 328) podaje, że prototypem Lipskiej miała być Janina Omańkowska, nauczycielka działająca najpierw w Wielkopolsce, później na Śląsku.

rych czerpała³. Elementarne ustalenia faktograficzne zawiera szkic Jerzego Kubiato-wskiego⁴, który korzystał ze źródeł memuarystycznych, również nieprzywołanych w przypisach. Te dwie zasadnicze prace – Muszyńskiej-Hoffmannowej oraz Kubiato-wskiego, zweryfikowane oraz poszerzone o inne informacje, m.in. z nekrologów, reminiscencji, drobnych uwag publicystycznych, pozwoliło na pełniejsze zrekonstruowanie jej biografii wraz z najważniejszymi komentarzami – serdecznymi śladami jej obecności. Rozpoznaniu lub uzupełnieniu podlegają także biogramy niektórych osób, z którymi zetknęła się Trauguttówna.

*

Kiedy na stokach Cytadeli w sierpniu 1864 r. stracony został Romuald Traugutt, jego młodsza córka Alojza skończyła siódmy rok życia⁵. Od kilku lat nie żyła już matka dziewczynek, Anna z Pikelów⁶. Opiekę nad sierotami roztoczyła druga żona

3 Są to przede wszystkim ustne wspomnienia jej dziadka, Marka Bolesława Muszyńskiego, adoratora Alojzy, któremu – z uwagi na najobszerniejsze relacje – warto w tym miejscu poświęcić kilka słów, zwłaszcza że podane w książce ustalenia są niedokładne, a nawet błędne. Marek Bolesław Muszyński urodzony w Warszawie 18 czerwca 1850 r. był najmłodszym synem z sześciorga dzieci felczera Karola Muszyńskiego i Elżbiety z Ładowskich (a nie Wojciechowskich, jak pisze Hoffmannowa), Archiwum Państwowe w Warszawie, USC Warszawa/parafia św. Andrzeja, akt nr 732 z roku 1850, k. 366. Muszyński ożenił się – zgodnie z opowieścią wnuczki – z córką leśniczego. Zgodnie z aktem małżeństwa stało się to 20 maja 1877 r. w parafii Zyck, do którego należała wieś Juliszewo, stąd pochodziła bowiem Marianna Kowalska, Archiwum Diecezjalne w Płocku, USC Zyck/parafia rzymskokatolicka, akt nr 3 z roku 1877, kbn. Muszyński zmarł ok. 1920 r. Oprócz wspomnień rodzinnych posłużyła się Hoffmannowa również dokumentacją dotyczącą Romualda Traugutta, wspomnieniami uczennic Trauguttówny, korespondencją rodziny Korzonów i Prószyńskich.

4 J. Kubiato-wski, *Przypomnienie córki Traugutta*, „Tygodnik Powszechny”, 31 (1977) nr 41, s. 4.

5 Alojza Stefania Trauguttówna urodziła się w Charkowie 28 kwietnia 1857 r. jako najmłodsze, czwarte dziecko Romualda i Anny Trauguttów; *Traugutt. Dokumenty, listy, wspomnienia, wypisy*, oprac. J. Jarzębowski, Londyn 1970, s. 24, por. *Pamiętnik Romualda Traugutta*, wstęp R. Bender, „Więź”, 1976, nr 3 (215), s. 111.

6 Anna z Pikelów Trauguttowa urodziła się w Warszawie 29 września 1830 r. w rodzinie luterańskiej jako córka Augusta i Anny z Bayllów, jej ojciec był jubilerem; APW, USC Warszawa/parafia ewangelicko-augsburska, akt ur. nr 41 z roku 1831, k. 21. Ślub A. Pikelówny z R. Trauguttem odbył się w kościele katolickim 25 lipca 1852 r., APW, USC Warszawa/parafia św. Jana, akt małż. nr 150 z roku 1852, k. 580.

Traugutta, Antonina z Kościuszków⁷. Gdy wkrótce po egzekucji miano wywieźć Trauguttówny do petersburskiej pensji panien, rodzina zorganizowała ucieczkę: Anna⁸ i Alojza opuściły podkobryński Kłopocin⁹ i przybyły do Warszawy, gdzie rozpoczęły edukację na słynnej pensji żeńskiej Pauliny Krakowowej¹⁰. Kontynuowały ją następnie w Paryżu w Instytucie Panien Polskich, zakładzie Czarotoryskich. Edukacja ta była możliwa dzięki fundacji pomocy córkom Traugutta utworzonej z inicjatywy redaktorki „Bluszczu”, powszechnie szanowanej Marii Ilnickiej¹¹. Obie Trauguttówny po złożeniu egzaminu nauczycielskiego na paryskiej Sorbonie miały wprawdzie uprawnienia do wykonywania zawodu, ale ponieważ patent nie był uznawany w kraju, mogły pracować tylko nielegalnie.

Anna nie próbowała sił w wyuczonym zawodzie, po powrocie z Paryża dość szybko wyszła za mąż; przeciwnie Alojza – na nieokreślone „później” – odłożyła ewentualne założenie rodziny, marząc o karierze teatralnej. By zdobyć potrzebne

- 7 Antonina z Kościuszków Trauguttowa *secundo voto* Mickiewiczowa (1837–1906) wyszła za mąż za Traugutta 1 czerwca 1861 r. w Kobryniu, Archiwum w Grodnie, USC Kobryń/parafia rzymskokatolicka, akt małż. nr 5 z roku 1861, k. 55. Po jego śmierci poślubiła Franciszka Mickiewicza, bratanka Adama, z którym miała dwoje dzieci: Adama i Marię. Ta progenitura została w powieści Muszyńskiej-Hoffmannowej przemilczana, autorka formuje mit wierności pierwszemu mężowi, pomniejsza znaczenie drugiego związku. Alojza była podobno emocjonalnie związana z macochą, którą – z wzajemnością – uwielbiała.
- 8 Anna Innocenta Trauguttówna przyszła na świat w Dęblinie 28 lipca 1853 r., wyszła za mąż za kuzyna Jana Romualda Juszkiewicza, syna przyrodniej siostry jej ojca, Alojzy z Trauguttów Bolesławowej Juszkiewiczowej. Anna zmarła w Warszawie 5 czerwca 1938 r. Legenda rodzinna głosiła, że Romuald Juszkiewicz ożenił się z Anną, ponieważ Alojza odrzuciła jego rękę.
- 9 Kłopocin na Białorusi pod Kobryniem w gminie Błoty był własnością Kościuszków. Wcześniej rodzina Trauguttów mieszkała w Ostrowiu pod Małorytą, majątku odziedziczonym przez Traugutta po dziadku Witalisie Szujskim; Traugutt. *Dokumenty, listy, wspomnienia, wypisy*, s. 26.
- 10 Paulina z Radziejewskich Krakowowa (1813–1882) – córka krawca warszawskiego Szymona Radziejewskiego i Ewy z Sielskich. Nauczycielka, założycielka i przełożona jednej z najlepszych pensji żeńskich w Warszawie, poczytna pisarka, publicystka, redaktorka, działaczka społeczna i oświatowa.
- 11 Maria z Majkowskich Ilnicka (1824–1897) – córka Edwarda i Julianny z Garczyńskich, wdowa po powstańcu styczniowym, skarbniku Rządu Narodowego Tomaszu, więzionym w Cytadeli razem z Trauguttem, zamordowanym na zesłaniu w Usoli. Wieloletnia redaktorka naczelna „Bluszczu”, poetka, autorka powieści, współautorka (wraz z bratem Janem) *Manifestu 22 stycznia 1863 r.* wydanego przez Komitet Centralny Narodowy.

do tego kwalifikacje, zaraz po przyjeździe do Warszawy w 1874 r. rozpoczęła edukację w klasie dykcji i deklamacji przy Warszawskim Towarzystwie Muzycznym za prezury Józefa Wieniawskiego. Mimo perfekcji, jaką osiągnęła w tym zakresie oraz uznania profesora muzyki Józefa Sikorskiego, nie zrealizowała swoich marzeń, być może wskutek nazbyt cichej emisji głosu, być może też z powodu innych niż powszechnie wyobrażone dla aktorek walorów zewnętrznych, była bowiem niezwykle drobna i niepozorna („figurynka z saskiej porcelany”), a włosy koloru *blond cendré* wraz z błękitnymi oczami i porcelanową cerą czyniły z niej postać z pastelowej impresji. Przy tym nosiła, jak ojciec, druciane okulary, gdyż poważna krótkowzroczność przeszkadzała jej w codziennym funkcjonowaniu. Oprócz tego była nieśmiała i podobno mocno przeżywała wszelkie publiczne występy, co niewątpliwie wpływało na jakość odgrywanych scen czy deklamacji.

Pogodziwszy się z niemożnością grania na scenie, Trauguttówna postanowiła oddać się pracy pedagogicznej, choć i tu napotkała trudności, nie tylko formalne – jako absolwentka Instytutu Czartoryskich, ale jako córka naczelnika nosząca nazwisko niepozostawiające wątpliwości filiacyjnych. Była więc zatrudniana nielegalnie (jako A. Trau), ucząc dziewczęta przede wszystkim dykcji i deklamacji. Posługiwała się przy tym czterema językami: polskim, niemieckim, francuskim i angielskim. Miłości do poezji polskiej uczyła na wierszach Lenartowicza, Asnyka, Konopnickiej, Romanowskiego. Lubiła przy tym akompaniować recytacjom, grając na pianinie Griega, Chopina i Schumana. Małe grupy słuchaczek nie powodowały tremy i uzdolniona nauczycielka mogła podczas swoich pokazów być naturalna, przekazać sensy w brzmieniu poetyckiego słowa. Wykorzystywała repertuar poetycki w przygotowywaniu licznych imprez okolicznościowych, zwłaszcza patriotycznych (m.in. sprowadzenie prochów Adama Mickiewicza, różne uroczystości rocznicowe).

Zatrudnienie Alojzy Traugutt przebiegało następująco: najpierw, w latach 1881–1886 z polecenia Krakowowej pracowała w sześcioklasowej wówczas szkole jej niedosłej synowej Jadwigi Sikorskiej¹², gdzie oficjalnie wykładała

12 Jadwiga Sikorska (1846–1927) – córka muzyka i krytyka muzycznego Józefa Sikorskiego i Marii z Chrzanowskich, była narzeczoną Kazimierza Krakowa (1839–1873), syna Pauliny Kraków, na pensji której pracowała od 1866 r. Za męża nie wyszła. Od roku 1874 była właścicielką warszawskiej pensji przy ul. Królewskiej, która po 1918 r. została przekształcona w Szkołę im. Królowej Jadwigi.

geografię¹³. Tam poznała wybitnych historyków – Władysława Smoleńskiego¹⁴ i Tadeusza Korzona¹⁵. Zwłaszcza z domem Tadeusza i Jadwigi z Kulwieciów Korzonów utrzymywała zażyłą przyjaźń aż do śmierci, nazywana była nawet ich „domownicą”.

Następnie do 1898 r. pracowała w tzw. Szkole Rzemiosł Kobięcych Wandy Rafalskiej¹⁶, będącej faktycznie tajną, siedmioklasową pensją żeńską prowadzoną przez Zuzannę Morawską¹⁷. Szkoła ta mieściła się przy ulicy Marszałkowskiej 125. Z tego okresu pochodzi wspomnienie nauczycielki j. francuskiego Eufemii Bobowskiej¹⁸, która została przez Trauguttównę wprowadzona do realiów funkcjonowania szkoły jako instytucji tajnej, siebie sama dając za przykład osoby nieustannie pozostającej incognito. Bobowska zapamiętała współpracownicę jako „drobną, szczupłą i bardzo sympatyczną blondynkę o niebieskich, tryskających wesołością oczach”¹⁹. Podobnie opisywała pannę Trau Zuzanna z Krausharów Rabska²⁰:

Ta wąż, blada istota w szarej sukience, z gładko zaczesanymi włosami, mówiąca przyciszonym głosem o poezji i poetach, wprowadziła mnie

- 13 B. Kuźmiński, *Pierwsza żeńska Szkoła im. Królowej Jadwigi w Warszawie*, Warszawa 1982, s. 62.
- 14 Władysław Smoleński (1851–1926) – syn Józefa i Balbiny ze Smosarskich. Historyk, nauczyciel. Pochodził spod Mławy.
- 15 Tadeusz Korzon (1839–1918) – syn Adama i Henrietty z Łowaszyńskich, pochodził z Mińska. Historyk, przedstawiciel warszawskiej szkoły historycznej.
- 16 Wanda Rafalska (1840–1938) – nauczycielka, przełożona Szkoły Rzemiosł; pod znakiem zapytania stoi jej spokrewnienie z Walentym Rafalskim, bibliografem i księgarzem warszawskim. Zmarła w Tomaszowie Mazowieckim; nekrolog, „Kurier Warszawski”, 56 (1938) nr 163, s. 14.
- 17 Zuzanna Morawska (1840–1922) – córka Franciszka i Franciszki z Ładów, pochodziła spod Ciechanowa. Pisarka i nauczycielka.
- 18 Eufemia Bobowska (1857?–1939) – pochodziła prawdopodobnie z Ukrainy. Nauczycielka, autorka dramatu *Za morze* (1893), tłumaczka (m.in. *Nędzników* Wiktora Hugo). Zmarła w Schronisku Nauczycielek w Zielonce; nekrolog „Kurier Warszawski”, 57 (1939) nr 182, s. 7.
- 19 E. Bobowska, *Jadwiga Sikorska jako kierowniczką szkoły*, w: *Szkoła Jadwigi Sikorskiej w Warszawie*, Warszawa 1927, s. 55.
- 20 Zuzanna z Krausharów Rabska (1882–1960) – córka Aleksandra Kraushara i Jadwigi z Bersohnów. Pisarka (głównie dla dzieci i młodzieży), autorka wspomnień *Moje życie z księżką*.

w świat gorących doznań poetyckich, którym pozostałam wierną przez całe życie [...]. Deklamowała głosem namiętym ze szlachetnym patosem, a następnie robiła z nami rozbiór utworu²¹.

Wtórowała jej koleżanka ze szkolnej ławy, Stefania Podhorska-Okołów:

Stanowczo panna Traugutt nie była jak inne panie. Drobna, szczupła, zwinna, o słabym, melodyjnym głosiku, bujnych popielatych włosach i bardzo niebieskich, wypukłych oczach krótkowidza, sprawiała wrażenie stworzonka, przypadkowo zabłąkanego w świat ludzki. [...] Jej rodowód tkwił w świecie elfów, to nie ulegało najmniejszej wątpliwości²².

Przejsiowio Trauguttówna zatrudniona była też na pensjach Izabeli Smolikowskiej²³ oraz Jadwigi Papi²⁴, a także w „sztabie tajnych kompletów” Cecylii Śniegockiej²⁵, w ramach których udzielała korepetycji z języka polskiego i historii ubogim dzieciom rodzin robotniczych z Powiśla. Tam zetknęła się z socjalistami.

Alojza Trauguttówna, mając problemy z wymową, które pojawiły się u niej we wczesnym dzieciństwie, przezwyciężała je pracą z młodzieżą w zakresie logopedii²⁶; sprawowała również opiekę nad niepełnosprawnymi umysłowo, stosując pionierskie, zindywidualizowane metody psychologii wychowawczej: Podhorska-Okołów wspominała:

Nikommu jeszcze nie śniło się o Freudzie i o psychoanalizie, kiedy ta cicha, skromna nauczycielka na własną rękę rozwiązywała kompleksy, leczyła urazy i zahamowania dusz dziecięcych i młodocianych. Starła się dotrzeć do źródła zła, studiowała teorię dziedziczności [...] była lekarką dusz²⁷.

21 Z. Rabska, *Córka dyktatora*, w: tejsze, *Moje życie z książką. Wspomnienia*, Wrocław 1959, s. 84.

22 S. Podhorska-Okołów, *Warszawa mego dzieciństwa*, Warszawa 1955, s. 57.

23 Izabela ze Szczygielskich Smolikowska (1934–1909) – córka Karola i Karoliny z Kurtzów, przełożona pensji dla dziewcząt działającej w Warszawie od 1874 r.

24 Jadwiga Papi (1843–1906) – córka Jana Papi i Teresy z Gałęzowskich. Pedagog, pisarka dla młodzieży, tłumaczka. Prowadziła pensję żeńską na ul. Wielkiej w Warszawie.

25 Cecylia z Więckowskich Śniegocka (1862–1934) – córka Kajetana i Elżbiety z Jałowickich, nauczycielka, założycielka (wraz z Jadwigą Krausharową) Towarzystwa Tajnego Nauczania, działaczka feministyczna.

26 Z. Rabska, *Moje życie z książką*, s. 85.

27 S. Podhorska-Okołów, *Warszawa mego dzieciństwa*, s. 58–59.

Kierowała się przy tym nie wiedzą i umiejętnościami, ale intuicją. Podobnie rzecz się miała z nauczaniem impostacji głosu i recytacji, po latach uznano jej metody pracy z tekstem scenicznym za wyprzedzające system Juliusza Osterwy w „Reducie”.

Choć niezwykle skromna i cicha, miała szeroki krąg znajomych i wielu przyjaciół, nie tylko dlatego że pamiętano lub wypadało pamiętać o jej ojcu, ale ze względu na nią samą. Bywała przede wszystkim, zwłaszcza po powrocie z Paryża, stałym gościem w mieszkaniu Ilnickiej przy Marszałkowskiej 145, gdzie okresowo nawet mieszkała i gdzie poznała Stanisława Krzemińskiego²⁸, z którym wiązała – bezowocnie – nadzieje matrymonialne. Uczestniczyła również w improwizacjach mieszkającej nieopodal Jadwigi Łuszczewskiej (Deotymy). Za pośrednictwem Korzonów zaprzyjaźniła się z działaczem oświatowym Konradem Prószyńskim²⁹, późniejszym ich zięciem, a także z rodziną Aleksandra i Jadwigi Krausharów³⁰.

Do grona wychowanek Trauguttówny należały przyszłe artystki i nauczycielki, które zdołała natchnąć swoimi ideami. Wśród nich m.in. przede wszystkim Antonina Walicka³¹, Ewa Sancewiczówna³², Bronisława Mierz-

28 Stanisław Krzemiński (1839–1912) – syn architekta Mateusza Krzemińskiego i Mari z Czyżewskich. Historyk, publicysta. Nie odwzajemnił uczuć Trauguttówny, zakonchany nieszczęśliwie w swojej bratanicy, Zofii Teodorze Krzemińskiej (1846–1906); K. Górski, *Stanisław Krzemiński. Człowiek i pisarz*, Warszawa 1985, s. 82–83, 255–256. Oboje Krzemińscy nie założyli rodzin.

29 Konrad Prószyński (1851–1908) – syn fotografa Stanisława Prószyńskiego i Pelagii z Kułaków. Pisarz, publicysta, autor elementarzy, zwolennik nowatorskiej, obrazkowej nauki czytania i pisanie, wydawca „Gazety Świątecznej”. Działał pod pseudonimem – Kazimierz Promyk, pochodził – tak jak Korzon – z Mińska. Po śmierci pierwszej żony, ożenił się z Wandą Korzonówną.

30 Aleksander Kraushar (1843–1931) – syn Hermanna i Idalii z Aptów. Adwokat, historyk, publicysta. Ożeniony z Jadwigą z Bersohnów. Ich córka Zuzanna była uczennicą Trauguttówny.

31 Antonina Walicka (1867–1945) – córka literata, archiwisty i krytyka muzycznego Aleksandra Walickiego i Heleny z Uzłowskich, pochodziła z Częstochowy. Nauczycielka. W 1902 r. założyła i przez wiele lat prowadziła w Warszawie pensję żeńską, a następnie ośmioklasowe gimnazjum humanistyczne przy ul. Kruczej 44, którego była dyrektorką (do 1936 r.). Była zarazem wychowanką, jak i najbliższą przyjaciółką Trauguttówny. W 1906 r. założyła Seminarium dla Nauczycielek Ludowych w Brwinowie, gdzie mieszkała do śmierci; J. Ostromecka, *Pamiętnik z lat 1862–1911*, oprac. A. Brus, Warszawa 2004, s. 304–305.

32 Ewa Bronisława Sancewiczówna (1862–1936) – córka technicznego pracownika teatralnego Wojciecha Sancewicza i Anieli ze Sztukowskich, pochodziła z Warszawy.

-Brzezicka³³, Zuzanna Krausharówna, Stefania Podhorska-Okołów³⁴, siostry Skłodowskie – Helena³⁵ i Bronisława³⁶, Wanda Fukierówna³⁷, Aniela Oderfeldówna³⁸, Laura Wilczyńska³⁹. Nostalgiczne ewokacje niektórych uczennic wraz ze wspomnieniami innych osób – siostry oraz grona przyjaciół – pozwalają odtworzyć duchową sylwetkę Trauguttówny, sposób jej bycia, gusta i preferencje, ale też pośrednio metody jej pracy z młodzieżą. Wraz z faktografią tworzą wizerunek osoby niepowtarzalnej w swojej prawości, obdarzonej wielką kulturą umysłową a przy tym niezwykle kruchej i delikatnej. Sugestywne są zwłaszcza wspomnienia Stefanii Okołów-Podhorskiej, utrwalające pannę Trau w rytuałach codzienności:

Panna Alojza lubiła nas odwiedzać w godzinach południowych, kiedy nikt nie miał czasu na pogawędkę. Miała w tym swój ukryty cel. W półciemnym przedpoкою pomagaliśmy jej wysupłać się z palta, z rozlicznych szalików, chusteczek, woalek, „paziów” i podpinek, którymi uzupełniała swój angielski, bardzo prosty ubiór. Miniaturowe kaloszyki, wyglądające raczej na zabawkę dziecinną niż na obuwie dorosłej kobiety, wywoływały w nas wesołość, pomieszaną z rozzuleniem [...] po krótkiej wymianie powitań i drobnych nowinek, pod pozorem, że nam nie chce przeszkadzać, zasiadała do pianina i zaczynała grać [...]. To nie była zwyczajna muzyka, takie sobie

Nauczycielka języka polskiego, prowadziła najpierw samodzielnie szkołę dwuklasową dla młodszych dzieci, następnie współpracowała z A. Walicką na pensji i w gimnazjum. Umarła w Brwinowie; nekrolog „Kurier Warszawski”, 54 (1936) nr 132, s. 9.

- 33 Bronisława z Mierz-Brzezickich Ostrowska (1881–1928) – córka Bronisława i Bogusławy z Palickich. Poetka. Przesłała Trauguttównie swój debiutancki tomik *Opale* (1902).
- 34 Stefania Podhorska-Okołów (1884–1962) – córka nauczycieli: Stefana Okołowa i Joanny z Żurkowskich. Nauczycielka, poetka, publicystka, autorka wspomnień *Warszawa mego dzieciństwa*.
- 35 Helena Skłodowska-Szalay (1866–1861) – córka nauczycieli: Władysława i Bronisławy z Boguskich, siostra Marii Curie. Nauczycielka, wizytatorka.
- 36 Bronisława ze Skłodowskich Dłuska (1865–1939) – siostra Heleny i Marii. Lekarka, działaczka społeczna.
- 37 Wanda z Fukierów Rogowiczowa (1881–1959) – córka właściciela słynnej warszawskiej winiarni Henryka Fukiera i Wiktorii z Falińskich, żona pisarza Wacława Rogowicza.
- 38 Anna z Oderfeldów Laurysiewiczowa (ur. ok 1882, zm. po 1936) – córka warszawskiego prawnika Adama Oderfelda i Janiny z Koniców, żona senatora Stefana Laurysiewicza.
- 39 Laura z Wilczyńskich Osmólska (1873–1960) – córka Adolfa i Pauliny z Marchwińskich, pochodziła z Opinogóry. Aktorka.

staropanięskie piłowanie kawałków. Z jej gry promieniowało coś więcej niż umiejętność i swoboda techniczna. Płynął z niej głęboki nurt uczucia, które wyzwalało z dusz prostych i pierwotnych nieświadomiona tęsknotę⁴⁰.

Trauguttówna była poetką. Prószyński, znający ją dobrze i długo, współpracujący z nią również na polu edukacji jako autor elementarzy, którymi w swej pracy Alojza się posługiwała, zamieścił w „Gazecie Świątecznej” nekrolog, w którym czytamy: „Będąc bardzo zdolną i wykształconą, oddawała się z zamiłowaniem zawodowi nauczycielskiemu, a w wolnych chwilach pisała udatne wiersze, które jednak rzadko kiedy drukiem ogłaszała, zachowując je przeważnie dla najbliższych tylko przyjaciół”⁴¹. Niestety, wszystkie wiersze publikowała anonimowo lub pod nieustalonymi pseudonimami, m.in. w „Bluszczu”, „Kurierze Warszawskim” i „Biesiadzie Literackiej”⁴², toteż ich atrybucja jest już niemożliwa. Miały to być wiersze o treści patriotycznej i religijnej, także wierszyki sztambuchowe wpisywane znajomym, m.in. Krausharównie i Dicksteinównie⁴³. Można jedynie domniemywać, że niepodpisane wiersze zamieszczane w piśmie Ilnickiej mogły być autorstwa panny Alo, jak choćby liryk *Szczęście* z pierwszego numeru „Bluszcza” 1878, w którym czytamy jakby *credo* życiowe Trauguttówny:

Nie to jest szczęściem, co nam losy dadzą,
Ani użycie, ani posiadanie;
Czasem się z tego skarby nagromadzą,
Czasem się z tego pomoc szczęściu stanie,
Lecz będąc formą dla niego i władzą,
Jeszcze nie będzie owym ideałem,
Za którym ludzkość z namiętym zapalem,
W najwyższym trudzie, w najwyższej tęsknocie,
W łzach Magdaleny, w Chrystusowym pocie,

40 S. Podhorska-Okolów, *Warszawa mego dzieciństwa*, s. 57.

41 [Nekrolog], „Gazeta Świąteczna”, 27 (1907) nr 1387, s. 8.

42 W „Biesiadzie Literackiej” z 1892 r. (nr 41, s. 234) znajduje się liryk podpisany inicjałami A. T. *Na progu przytułku* [Zajrząc losu Aniołom żalili się ludzie...], będący ekfrazą obrazu L. Lonmana zamieszczony w tymże numerze, który przedstawia kobietę z dwojgiem dzieci na tle ściany z krzyżem.

43 Julia z Dicksteinów Wieleżyńska (1881–1943) – córka matematyka Samuela Dicksteina i Pauliny z Natansonów. Pisarka, filozof, literaturoznawca.

Ręce wyciąga i przez wieki goni.
Niejedno życie tak się całe strwoni,
Niejedna wielka siła tak zmarnuje:
A przecież szczęście w swojej treści samej,
Jest tym jedynie, co serce uczuje.
Ile wierzymy, ile ukochamy,
Ile przed siebie ciśniemy nadziei,
Tyle wśród życia przemiennej kolei,
Z pucharu szczęścia nektarów zaznamy⁴⁴

Nie wiadomo, czy była wyłącznie autorką wierszy, czy wypowiadała się również jako publicystka, czy miała się tłumaczyć⁴⁵. Nieznany jest los rękopisów, o których wzmiankuje autor nekrologu zamieszczonego w „Świecie”; podobno w ich posiadaniu była jedna z uczennic Trauguttówny, Regina z Rajkowskich Zienkiewiczowa⁴⁶.

Alojza nie założyła rodziny, poświęciła się innym, zawsze myślała o innych. Właściwie żyła w ubóstwie, pomieszkiwała albo w szkole, albo w jakimś sublokatorskim pokoiku. Parę lat przed śmiercią, zorientowawszy się w swojej coraz gorszej sytuacji materialnej, prowadziła przy ulicy Mostowej 16 tani zajazd dla włościan przyjeżdżających do Warszawy⁴⁷. Nawet inskrypcja na jej grobie: „prosi o zdrowaś Maria za ojca i za siebie” świadczy o nieustannym usuwaniu się na drugi plan, w cień innych ludzi. Nauczanie pochłaniało jej mnóstwo czasu, a szczególna sytuacja konspiracyjna wprawiała w ciągły stres. Być może to było źródłem jej choroby. Cierpiała na silne bóle głowy spowodowane prawdopodobnie guzem mózgu. Trawiona chorobą i wynikającym z niej przewlekłym zmęczeniem wyjeżdżała do rodziny na Białoruś do Dziewiątkowicz, tam

44 [Anonim], „Szczęście, „Bluszczy”, 17 (1878) nr 1, s. 1.

45 W książce Muszyńskiej-Hoffmannowej jest mowa o tym, że w 1875 r. Alojza przetłumaczyła i opublikowała w „Bluszczy” baśń Andresena *Matka* (z okazji jubileuszu duńskiego pisarza), niestety takiego przekładu nie odnaleziono.

46 Regina z Rajkowskich Zienkiewiczowa (1882–1965) – córka lekarza Franciszka Rajkowskiego i Doroty z Dmowskich, żona lekarza Marcjana Zienkiewicza, pochodziła z Ciechanowa. Pisarka, publicystka, działaczka społeczna; L. Janikowa, *Nieodrodna córka. Opowieść o życiu i działalności Reginy z Rajkowskich Zienkiewiczowej*, Ciechanów 2007.

47 M. Gajewski, *Urządzenia komunalne Warszawy Zarys historyczny*, Warszawa 1979, s. 65.

poznała swoją powinowatą – prawnuczkę Tadeusza Kościuszki, Marię Bohuszewiczównę⁴⁸, która pozostała do śmierci pod jej urokiem⁴⁹. Bywała także w Malinówce koło Mołodeczna, u rodziny Korzonów.

Leczyła się w uzdrowiskach i sanatoriach, m.in. w Zakopanem (w pensjonacie siostry Prószyńskiego), w Krynicy, w zakładzie opiekuńczym im. Helców w Krakowie. „Nikt się nie spostrzegł, a już nie było panny Alojzy [...]. Nie doczekała niepodległości córka dyktatora”⁵⁰ – wspominała Podhorska-Okołów. Trauguttówna umarła 26 sierpnia 1907 r. o godzinie 4. nad ranem w sanatorium Ludwika Dydyńskiego przy ulicy Nowowiejskiej 28⁵¹. Miała skończone pięćdziesiąt lat, choć w akcie zgonu odmłodzono ją o trzy lata. Została pochowana na Powązkach. Prószyński, nie sięgając po asocjacje z wielkim Trauguttem, pożegnał ją po prostu: „Nade wszystko zjednywała sobie ludzi prawością charakteru i spokojnym, łagodnym usposobieniem”⁵², wtórowała mu, wspominając po latach swoją nauczycielkę, Podhorska-Okołów, pisząc:

[...] panna Traugutt nie miała nic wspólnego z tymi wielkimi cieniami [powstańczymi]. Lubiliśmy ją i szanowaliśmy za inne, jej własne wartości. [...] Śpij spokojnie, panno Alojzo! Nic nikomu nie starałaś się wydrzeć. Siałas pokój i miłość tam, gdzie inni się ją kłótnię i nienawiść⁵³.

48 Maria Bohuszewiczówna (1865–1887) – córka Włodzimierza i Henryki z Mioduszeńskich. Nauczycielka, rewolucjonistka; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Maria Bohuszewiczówna*, Warszawa 1967.

49 Tamże, s. 32–34, Taż, *Kościuszkowska prawnuka*, Warszawa 1974, s. 55–57.

50 S. Podhorska-Okołów, *Warszawa mego dzieciństwa*, s. 61.

51 USC Warszawa, parafia św. Aleksandra, w: Archiwum Państwowe w Warszawie, akt nr 540 z roku 1907, k. 91[a]. Nekrologi ukazały się m.in. w „Kurierze Warszawskim”, 87 (1907) nr 236, s. 6, nr 238, s. 2; „Świecie”, 2 (1907) nr 36, s. 739, „Dzienniku Wileńskim”, 1 (1907) nr 186, s. 3, „Bluszczu”, 43 (1907) nr 37, s. 419, „Biesiadzie Literackiej”, 1907, nr 2, s. 88, „Słowie Polskim”, 12 (1907) nr 403, s. 3.

52 [Nekrolog], „Gazeta Świąteczna”.

53 S. Podhorska-Okołów, *Warszawa mego dzieciństwa*, s. 56.

Streszczenie: Pamięć o Alojzie Trauguttównie nie polega – jak by się zdawać mogło – wyłącznie na byciu córką naczelnika powstania styczniowego Romualda Traugutta. Pozostawiła po sobie – jako nauczycielka i logopeda, stosująca nowoczesne metody psychologii wychowawczej, jednobrzmiące wspomnienia znających ją ludzi, została zapamiętana bowiem jako jednostka nie tylko arcyużyteczna społecznie, ale i nadzwyczajnie altruistyczna.

Artykuł przypomina najważniejsze punkty węzłowe z biografii Trauguttówny, weryfikując lub ponawiając ustalenia poprzedników, w tym Hanny Muszyńskiej-Hoffmanowej, autorki opowieści biograficznej *Panna Trau*. Przywołuje się fragmenty reminiscencji zawartych w memuarach uczennic i współpracownic Trauguttówny jako świadectw jej szczególnej obecności.

Trauguttówna była także poetką. Niestety, podpisywała swoje wiersze pseudonimami lub publikowała je anonimowo. W artykule próbuje się dokonywać atrybucji wybranych liryków, m.in. z „Bluszczu” i „Biesiady Literackiej”.

Słowa kluczowe: Traugutt Alojza, pensje żeńskie.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Diecezjalne w Płocku, Zyck/parafia rzymskokatolicka, akt nr 3 z roku 1877, kbn.
Archiwum Państwowe w Warszawie, parafia ew.-augsb., akt ur. nr 41 z roku 1831, k. 21;
parafia rz.-kat. św. Aleksandra, akt nr 540 z roku 1907, k. 91[a]; parafia św. Andrzeja, akt nr 732 z roku 1850, k. 366; parafia św. Jana, akt małż. nr 150 z roku 1852, k. 580.
Archiwum w Grodnie, USC Kobryń/parafia rzymskokatolicka, akt małż. nr 5 z roku 1861, k. 55.

Nekrologi

„Biesiada Literacka”, 1907, nr 2, s. 88.
„Bluszczy”, 43 (1907) nr 37, s. 419.
„Dziennik Wileński”, 1 (1907) nr 186, s. 3.
„Gazeta Świąteczna”, 27 (1907) nr 1387, s. 8.
„Kurier Warszawski”, 87 (1907) nr 236, s. 6, nr 238, s. 2.
„Kurier Warszawski”, 54 (1936) nr 132, s. 9.
„Kurier Warszawski”, 56 (1938) nr 163, s. 14.
„Kurier Warszawski”, 57 (1939) nr 182, s. 7.
„Słowo Polskie”, 12 (1907) nr 403, s. 3.
„Świat”, 2 (1907) nr 36, s. 739;

Źródła drukowane

- [Anonim], *Szczęście*, „Bluszcz”, 1 (1878) nr 1, s. 1.
- A. T., *Na progu przytułku*, „Biesiada Literacka”, 37 (1894) nr 41, s. 234.
- Bobowska E., *Jadwiga Sikorska jako kierowniczką szkoły*, w: *Szkoła Jadwigi Sikorskiej w Warszawie*, Warszawa 1927, s. 54–55, 67–68.
- Gajewski M., *Urządzenia komunalne Warszawy Zarys historyczny*, Warszawa 1979, s. 65.
- Górski K., Stanisław Krzemiński. Człowiek i pisarz, Warszawa 1985, s. 82–83, 255–256.
- Janikowa L., *Nieodrodna córka. Opowieść o życiu i działalności Reginy z Rajkowskich Zienkiewiczowej*, Ciechanów 2007.
- Kubiawski J., *Przypomnienie córki Traugutta*, „Tygodnik Powszechny”, 31 (1977) nr 41, s. 4.
- Kuźmiński B., *Pierwsza żeńska Szkoła im. Królowej Jadwigi w Warszawie*, Warszawa 1982, s. 62, 78–79.
- Muszyńska-Hoffmanowa H., *Panna Trau*, Warszawa 1980.
- Muszyńska-Hoffmanowa H., *Alo Trauguttówna w Warszawie*, „Stolica”, 34 (1979) nr 4, s. 6–7.
- Muszyńska-Hoffmanowa H., *Ostatnie mieszkania Alo*, „Stolica”, 34 (1979) nr 11, s. 6.
- Ostromecka J., *Pamiętnik z lat 1862–1911*, oprac. A. Brus, Warszawa 2004.
- Pamiętnik Romualda Traugutta*, wstęp R. Bender, „Więź” 1976, nr 3 (215) s. 111.
- Podhorska-Okołów S., *Warszawa mego dzieciństwa*, Warszawa 1955, s. 56–61.
- Rabska Z., *Moje życie z książką. Wspomnienia*, t. 1, Wrocław 1959, s. 84–91.
- Rusin J., *Człowiek świętego imienia. Legenda Traugutta w piśmiennictwie polskim XIX wieku*, Rzeszów 2002, s. 199–203.
- Traugutt. Dokumenty, listy, wspomnienia, wypisy*, oprac. J. Jarzębowski, Londyn 1970, s. 28, 203.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Kościuszkowska prawnuka*, Warszawa 1974, s. 55–57.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Maria Bohuszewiczówna*, Warszawa 1967, s. 32–34.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Wysłouchowa. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1975.